

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ, 1861.

ΤΟΜΟΣ ΙΒ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 276.

ΠΕΡΙ ΜΕΘΟΔΟΥ

ὑπόμνημα ἀναγνώσθην ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἐταιρίᾳ
τῶν ἐπιστημῶν, γραμμάτων καὶ τεχνῶν,
τῇ 43 Ἰουλίου 1861,

ὁ = 1

H. ΒΡΑΪΛΑ ΑΡΜΕΝΗ.

— 000 —

Ἐν μέσῳ τῶν πολυπληθῶν ζητημάτων ὅσα περιλαμβάνει ἡ ἐπιστήμη εἰς ἣν ἐκ πολλοῦ ἤδη ἀφιέρωσα πάσας τὰς ἀσθενεῖς μου δυνάμεις, ἐν ὑπάρχει πρὸς ὃ ἐπεθύμουν νὰ ἐφελκύσω ἐπὶ μικρὸν τὴν ὑμετέραν προσοχὴν, Ἐλλογιμώτατοι Κύριοι, ὡς ἄξιον ἐμβριθεῖς σκέψεως οὐ μόνον χάριν τῶν φιλοσοφικῶν μελετῶν, εἰς ἃς δὴ καὶ ἐξ ἰδίας φύσεως ὑπάγεται, ἀλλὰ καὶ πασῶν ἐν γένει τῶν ἐπιστημῶν, πρὸς ἃς διὰ τὴν ἐκτασιν αὐτοῦ καὶ τὰς ποικίλας τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ ἐφαρμογὰς, ἀναντιρρήτως σχετίζεται. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ περὶ μεθόδου, ἴδιον μὲν κυρίως τῆς φιλοσοφίας, ἐὰν εἰς ταύτην ἀνήκῃ ἡ ἀνακάλυψις τῶν μυστηριωδῶν νόμων τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας εἴτε κατὰ τὴν ζήτησιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν δημιουργίαν τοῦ καλοῦ, εἴτε κατὰ τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ, κοινὴν δὲ οὐχ ἥττον καὶ εἰς πάντας τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ, ἐὰν πᾶσα ἐπιστήμη φαίνεται ἰδιαίτερας χρήζουσα μεθόδου καὶ ἵνα προσδιορίσῃ ἀκριβῶς τὸ ἴδιον ἀντικείμενον, καὶ ἵνα προῆλθῇ ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐπι-

μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλήρη καὶ σαφῆ αὐτοῦ κατανόησιν. Τόσῳ δὲ σπουδαιότερα πρὸς πάντα ἐπιστήμονα παρίσταται ἡ μελέτη τῶν περὶ μεθόδου ζητημάτων, ὅσῳ ἡ πληθὺς καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἀπανταχοῦ κατὰ δεικνυμένων, παραγγελλομένων καὶ ἐφαρμοζομένων μεθόδων εἶναι τασαύτη, ὥστε ἤθελέ τις εἰπεῖ ὅτι, ἐν ᾧ μίᾳ καὶ μόνῃ ὁμολογεῖται ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν φέρουσα ὁδὸς, πολλαὶ καὶ διάφοροι καὶ πρὸς ἀλλήλας ἐναντίαι εἶναι αἱ ἀγούσαι πρὸς τὸ ἀληθές, καὶ ἐνεκὰ τούτου ἀναπόφευκτον καὶ ἀναγκασίαν ἴσως ἤθελεν ἐκλάβει τὴν ἀναρχίαν τῶν πνευμάτων, καὶ διὰ παντός διεσχισμένην τὴν ἐνότητά ἐκείνην, ἥτις οὐχ ἥττον εἶναι προφανὴς καὶ ἀνώτατος νόμος τῆς διανοίας καὶ τῆς φύσεως. Καὶ τινόντι, ἐὰν μόνον ἀπαριθμῆσιν τις τὰ διάφορα ἰνόματα δι' ἃν συνήθως αἱ ἐπιστημικαὶ καὶ μέθοδοι διακρίνονται ἀλλήλων καὶ χαρακτηρίζονται, ἤθελεν ἀμφιβάλλει ἐὰν τις γενικὸς ὀργανισμὸς τῆς ἐπιστήμης θέλει εἶσθαι ποτὲ δυνατός, καὶ ἐὰν αὕτη, ἔστω καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν καὶ ἀνωτάτην σύνθεσιν αὐτῆς, θέλει ποτὲ ἀντιστοιχῆσαι πρὸς τὴν μεγάλην ἐνότητά τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Μέθοδος συνθετικὴ, ἀναλυτικὴ, ἐπαγωγικὴ, ἐξαγωγικὴ, συλλογιστικὴ, πειραματικὴ, λογικὴ, ψυχολογικὴ, ὀνταλογικὴ, γεωμετρικὴ ἢ μαθηματικὴ, διαλεκτικὴ, πλείονες σχεδὸν αἱ μέθοδοι ἢ αὐταὶ αἱ δυνάμεις τοῦ πνεύματος καὶ τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν. Ἐὰν δὲ, ἵνα προανατολισθῇ ἐν μέσῳ τοιαύτης συγχύσεως, προσδράμῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, θέλει ἰδεῖ ὅτι ἄλλην μετεχειρίσθη μέθοδον ὁ Σωκράτης,

ἄλλην ὁ Πλάτων, ἄλλην ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ἄλλην οἱ Ἀλεξανδρινοὶ καὶ πάλιν ἄλλην οἱ Σχολαστικοὶ κατὰ τὸν μεταίωνα, ἄλλην ὁ Βάκων, ἄλλην ὁ Καρτέσιος, καὶ ἄλλην ἐκάστη σχεδὸν τῶν ποικίλων σχολῶν, εἰς ἃς ἀπὸ τῶν δύο μεγάλων ἐκείνων ἀνακαινιστῶν καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων διεμελίσθη ἡ νέη φιλοσοφία. Ἐάν, τελευταῖον, ἀποταθῆ πρὸς τοὺς ὀλίγους τοὺς ἐκ προθέσεως περὶ μεθόδου πραγματευθέντας, ἔτι μᾶλλον θέλει ἀπολέσει τὴν ἐλπίδα νὰ φθάσῃ εἰς τινὰ ἱκανοποιητικὴν λύσιν τοῦ προκειμένου ζητήματος, διότι ἕκαστος παραγγέλλει τὴν ὑπ' αὐτοῦ νομιζομένην καταλληλοτέραν, καὶ εἰς ταύτην προσπαθεῖ νὰ ἀναγάγῃ πάσας τὰς ἄλλας. Ἄρα πᾶσα μελέτη καὶ πᾶσα πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος τούτου ἀπόπειρα, ἔστω καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν ἡμῖν ἐλαχίστου ταλαιωμένη, δὲν θέλει φανῆ ἴσως περιττὴ καὶ διὰ τοῦτο ἐνόμισα, ὅτι ἡδυνάμην νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν προσοχὴν τῆς σοφῆς ταύτης ὁμηγύ. εως, οὐχὶ βεβαίως ἵνα ὑποβάλω εἰς αὐτὴν πλήρη καὶ ὀριστικὴν λύσιν τοῦ δεινοτάτου καὶ κυριωτάτου τούτου προβλήματος, ἀλλ' ἵνα θέσω τοῦλάχιστον αὐτὸ ὀρθῶς καὶ ἐλλόγως, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι, ἐάν καλῶς τεθῆ, εἶναι, κατὰ τὴν γαλλικὴν παροιμίαν, καὶ ἐξ ἡμισείας λελυμένον.

ἄ.

Ἄλλὰ μέλλοντες νὰ πραγματευθῶμεν περὶ μεθόδου, ποῖαν ἡμεῖς θέλομεν ἀκολουθήσει μέθοδον καὶ πορείαν;

Ἐάν πᾶσα γνῶσις εἶναι ἀναμφισβόλως σχέσις μεταξὺ γινώσκοντος καὶ γινωσκομένου, ἢ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, δύο φέρονται οὕσαι αἱ ὁδοὶ δι' ὧν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν λύσιν τοῦ ἡμετέρου ζητήματος, ἡ μὲν ὅλως ὑποκειμενικὴ, διὰ τῆς ἀναλύσεως, τούτέστι, τῆς γινωσκούσης διανοίας, τῶν διαφορῶν αὐτῆς δυνάμεων, τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων, τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν νόμων αὐτῶν, ἡ δὲ ὅλως ἀντικειμενικὴ, διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν διαφορῶν ἐπιστημῶν, τοῦ τρόπου καθ' ὃν προβαίνουσιν εἰς τὴν μὴ φωσιν τῶν ἰδίων θεωριῶν, καὶ διὰ τῆς ἐκδηλώσεως τῶν μᾶλλον ἢ ἥττον εὐτυχῶν ἀποτελεσμάτων ὅσα ἐκ τῶν ἐρευνῶν ἐκάστης προέκυψαν. Εἴτε διὰ τῆς πρώτης εἴτε διὰ τῆς δευτέρας ἴσως δυνηθῆ τις νὰ ἀνακαλύψῃ ἐάν μίαν μόνην ὑπάρχον ἐπιστημονικὴν μέθοδον νόμιμος καὶ ἀσφαλῆς καὶ εἰς πάσας τὰς ἐπιστήμας κοινὴ, καὶ ποῖα τις ἡ μέθοδος αὕτη, ἢ ἐάν πλείονες, καὶ πόσαι καὶ ποῖαι, ἐάν μεταξὺ τούτων ὑπάρχῃ κοινόν τι, καὶ δύνανται ἢ μὴ νὰ ἀναχθῶσιν εἰς μίαν καὶ μόνην. Ἄλλ' ὅπως διέλθωμεν τὴν πρώτην, ἀπαιτεῖται πλήρης ψυχολογικὴ πραγματεία, πᾶσα, τούτέστιν, ἡ ἐπιστήμη ἧς ἀντικείμενον εἶναι αὐτὴ ἢ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνάλυσις, οὐδὲ δύναται τοῦτο νὰ περιλάβῃ ἢ παροῦσα διατριβή, ἐν ᾗ ἡ δευτέρα περισταται ὁμαλωτέρα καὶ ἐπιτομωτέρα πρὸς πάντα μὴ ἐμύητον ὅλως ἐπιστημονικῶν μελετῶν, καὶ τὰ ἐξαγόμενα εἰς ἃ δύναται νὰ μᾶς φέρῃ θέλομεν ἴσως δυνηθῆ νὰ ἐπαληθεύσωμεν καὶ ἐπιβεβαιώσωμεν ἐν τέλει διὰ τῆς ψυχολογικῆς ἀναλύσεως. Εὐαρεστήθητε λοιπὸν νὰ συμπαρακολουθήσητε κατὰ τὴν ταχίστην

ταύτην ἐκδρομὴν διὰ πασῶν τῶν ἐπιστημονικῶν χωρῶν, οὐχὶ ἐπὶ σκοπῶν νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὰ ἐνδύτατα αὐτῶν καὶ ν' ἀνακαλύψωμεν μέρη ἄγνωστα πρὸς τοὺς ἐρευνήσαντας αὐτάς πρὸ ἡμῶν, διότι τότε ἄλλον ἔπρεπε νὰ ἔχητε ὁδηγόν, ἀλλ' ἵνα ἀπλῶς παρατηρήσωμεν πῶς διαπορεύονται ὅσοι ἀνακαλύπτουσιν ἢ διαφωτίζουσι τὰς ἐν αὐταῖς ἀναφανισμένας νέας ἀληθείας, καὶ πῶς τὰς ἤδη ἀνακαλυφθείσας ἐπιβεβαιώσιν, ἐκτείνουσι καὶ ἀποδεικνύουσι.

Καὶ ἐάν δὲν ἀπαρέσκη ἡμῖν, ἃς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῶν ἐπιστημῶν ὧν αἱ ἀλήθειαι εἶναι ἀδιαφιλονεικῆτοι, καὶ τὸ ἀντικείμενον σαφῶς καὶ ἀκριβῶς ὀρισμένον, καὶ ἡ μέθοδος ἀναντίρρητος καὶ ἀλάθιστος, καὶ τὰ ἐξαγόμενα πάντοτε εὐτυχῆ, καὶ ἀναριθμητοὶ καὶ γονιμώταται αἱ ἐφαρμογαί. Πάντα δὲ τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα μόνη ἔχει ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη, καὶ ὀρεῖται αὐτὰ εἰς τε τὸ καθρὸν καὶ ἀπλῶν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, καὶ τὸ βεβαίον καὶ ἀσφαλές τῆς μεθόδου. Καὶ τὸ μὲν ἀντικείμενον εἶναι τὸ ποσὸν εἴτε συνεχῆς εἴτε διακεκριμένον, ἡ δὲ μέθοδος, ἢ συλλογιστικὴ ἢ ἐξαγωγικὴ ἢ ἀποδεικτικὴ, ὡς τινες ὀνομάζουσιν αὐτήν. Ἄρα δύο στοιχεῖα συναποτελοῦσι τὸ ὅλον τῆς ἐπιστήμης ταύτης, τὴν ὕλην, εἰ δυνατόν εἰπεῖν, καὶ τὸ εἶδος αὐτῆς, ἡ ἔννοια τοῦ ποσοῦ καὶ ὁ συλλογισμὸς. Καὶ τὴν μὲν ἔννοιαν ἔχομεν ἢ δι' ἀφαιρέσεως, ὡς τινες νομίζουσιν, ἢ καθαρὰν ἐν ἡμῖν, ἐκ τῶν προτέρων, ἀμιγῆ παντός ὕλικου στοιχείου, ὡς ἕτεροι δοξάζουσι, καὶ διὰ τοῦτο ἀπλῆν καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ ἐξερχομένην ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ἐν ἡμῖν πρώτης καὶ καθολικῆς καὶ ἀναγκαίας καὶ ὑπὸ τοῦ λόγου ἀποκαλυπτομένης ἔννοιαι τοῦ ὄντος, δηλαδὴ, τὴν μὲν τοῦ συνεχοῦς ποσοῦ, ἐκ τοῦ στοιχείου τοῦ τόπου ἰδανικῶς περιοριζομένου διὰ παντοίων γραμμῶν καὶ ἐπιφανειῶν καὶ σχημάτων τὴν δὲ τοῦ διακεκριμένου, ἐκ τοῦ στοιχείου τῆς ὑποστάσεως, προφανῆ καὶ ἀδιαίρετον ἐχούσης ἐνότητα, ἧτις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν παντοίων μονάδων καὶ ἀριθμῶν καὶ τῶν ἀπείρων αὐτῶν συνδυασμῶν. Τὸν δὲ συλλογισμὸν πόθεν ἔχομεν; ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος καὶ ἐκ τῆς σχετικῆς περιεκτικότητος τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν ἐνοιῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος εἶναι προφανῶς ἀρχὴ τοῦ λόγου, ἔπεται ὅτι πᾶσα ἡ μαθηματικὴ μέθοδος ἀνάγεται ἐπὶ τέλος εἰς τὴν ἐφαρμογὴν λογικῆς τινος ἀρχῆς εἰς τινὰς ἐννοίας, αἵτινες εἶναι ἡ λογικὴ καὶ αὗται καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἢ ἐξ ἀφαιρέσεως. Καὶ ἐν μὲν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ποσοῦ ἔχομεν τὴν ὕλην, διὰ δὲ τῆς λογικῆς διατυπώσεως ἔχομεν τὴν μορφήν ἢ τὸ εἶδος πάσης μαθηματικῆς θεωρίας. Ἐάν δὲ ἡ ἔννοια αὕτη ἦναι, ὡς καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, ἔννοια τοῦ λόγου, ἔπεται ὅτι ἡ μαθηματικὴ μέθοδος οὐδὲν ἕτερον εἶναι εἰμὴ ἢ εἰς τινὰς λογικὰς ἐννοίας ἐφαρμογὴ λογικῆς τινος ἀρχῆς. Ὁ λόγος τότε παρέχει καὶ τὴν ὕλην καὶ τὸ εἶδος, καὶ τότε ἐννοοῦμεν σαφῶς διατί ἡ μαθηματικὴ ἔχει τὰ ἐξίσια καὶ μοναδικὰ πλεονεκτήματα περὶ ὧν ἐλέγομεν πρὸ μικροῦ, καὶ διατί ἐγείρεται ἐν μέσῳ τῆς χώρας τοῦ ἐπιστητοῦ, ἣν πανταχόθεν διατρέχει τὸ πολύστροφον καὶ οὐδέποτε κοπάζον πνεῦμα τῆς

ἀμφιβολίας καὶ τοῦ σκεπτικισμοῦ, ὡς ἀκρόπολις ἀδιάσειστος καὶ ἀπόρρητος, αἰώνιον καὶ ἀναλλοίωτον ἔχουσα τὸ κύρος καὶ τὴν δύναμιν, καθὼ στήριζομένη ἐπὶ τῆς λογικῆς ἀληθείας.

Ἄλλ' ἡ μέθοδος αὕτη ἀρμόζει ἄρα καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας; ὑπάρχει ἐν πάσαις ἡ αὕτη ὕλη καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος; ἀληθεύει ἄρα τὸ τοῦ Οὐολφίου *Scientia est habitus asserta demonstrandi*, ἡ ἐκάστη τῶν ἄλλων ἔχει ἰδίαν ὕλην καὶ ἴδιον εἶδος, τούτεστι, διάφορα ἀντικείμενα καὶ διαφόρους μεθόδους;

6.

Κατὰ τὴν τάξιν τῆς βεβαιότητος, ἣν ὀρεζόμεν νὰ ἐτηρήσωμεν ἐνταῦθα, εἰς τὰς μαθηματικὰς ἐπανταίαι φυσικαὶ λεγόμεναι ἐπιστήμαι. Καὶ ἀντικείμενον μὲν τούτων εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ φύσις, ὁ ὕλικός οὗτος κόσμος, ὅστις κεῖται ἐνώπιον ἡμῶν ὡς διπνετικὸς αἰνίγμα, νέας πάντοτε προκαλοῦν προσπάθειάς πρὸς ἐξήγησιν αὐτοῦ· ὄργανον δὲ αὐτῶν εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ παρατήρησις, καὶ μέθοδος, ἡ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως καὶ γενικεύσεως ἐπαγωγή. Ἄλλ' ἡ ἐπαγωγή ποῦ στηρίζεται, πῶς γίνεται, τίνι τρόπῳ νομιμοποιεῖται καὶ ἐμποεῖ ἐν ἡμῖν τὴν πίστιν πρὸς τὴν γενικότητα καὶ σταθερότητα τῶν νόμων τῆς φύσεως; Ἡ ἐπαγωγή στηρίζεται, ὡς ἄλλοτε ἀπεδείξαμεν, εἰς τὴν ἐννοιαν τῆς τάξεως, τὴν ἐκ τριῶν ἀρχῶν συνισταμένην, καὶ ἀποκαλύπτουσαν εἰς ἡμᾶς τὸν κόσμον ὡς ἀναγκαῖον συνδυασμὸν αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀρχαὶ αὗται εἶναι ἀπόλυται καὶ ἀναγκαῖαι, καθολικὸν ἔχουσαι κύρος καὶ ἀδιάσειστον βεβαιότητα, δὲν ἀληθεύει, κατὰ τὴν ἀσθενῆ ἡμῶν γνώμην, ἡ εἰς τὸν ἐπαγωγικὸν συλλογισμὸν συνήθως ἀποδιδομένη ἀτέλεια. Ναι μὲν προβαίνομεν ἐν τῇ ἐπαγωγῇ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἐπὶ τὰ καθόλου κατὰ τινὰ πορείαν τοῦ πνεύματος φαινομένην ἀντίστροφον πρὸς τὴν ἐν τῷ ἐξαγωγικῷ καὶ ἀποδεικτικῷ συλλογισμῷ, ἐν ᾧ ἐκ τῶν καθόλου, ἦτοι γενικῶν ἐνοιῶν καὶ ἀρχῶν, ἐξάγομεν μερικὰς συνεπείας· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν πρόβασιν ταύτην τὸ σημεῖον ἀφ' οὗ ὀρμώμεθα εἶναι ἐννοια οὐ μόνον γενικὴ ἀλλὰ καθολικὴ καὶ ἀπόλυτος καὶ ἀναγκαῖα, ἣν παραδεχόμεθα ὡς παραδεχόμεθα τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, βάσιν παντός συλλογισμοῦ, ἐν μέσῳ τῆς ἐννοίας ταύτης οὖσαν καὶ ἀχώριστον ἐν τῷ λόγῳ ἐτέρων δύο ἀρχῶν ἐξ ἴσου βεβαίων, δύναμις τῶν ὁποίων, καθὼς πιστεύομεν ὅτι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ δὲν δύναται ταυτοχρόνως νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ μὴ ὑπάρχη, ὡς διδάσκει ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητος, πιστεύομεν ἐπίσης ὅτι πᾶν τὸ ἀρχόμενον τῆς ὑπάρξεως ἔχει αἷτιον ἐξ οὗ λαμβάνει τὸ εἶναι, καὶ τέλος, πρὸς ὃ ὑπάρχει, ὡς διδάσκουσιν αἱ ἕτεραι δύο ἀρχαί, ἡ τῆς αἰτιότητος ἀφ' ἐνός καὶ ἡ τῆς τελεότητος ἀφ' ἐτέρου. Ἄρα ἡ βάσις τῆς ἐπαγωγῆς, τῆς πίστεως εἰς τοὺς δι' αὐτῆς ἀνακαλυπτομένους νόμους, καὶ ἡ πηγὴ αὐτῆς τῆς ιδέας τοῦ νόμου, εἶναι ἡ συνένωσις τῶν τριῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἡ ἐννοια τῆς τάξεως ἣν παρέχει ὁ λόγος καὶ πραγματοποιεῖ ὁ κόσμος, ἐν ᾧ ἀποκαλύ-

πτομεν καὶ ἐπαληθεύομεν αὐτήν. Ἄρα ὁ ἐπαγωγικός συλλογισμὸς ἔχει τὸ αὐτὸ κύρος καὶ τὴν αὐτὴν βεβαιότητα ἅτινα καὶ ὁ ἀποδεικτικὸς. Καὶ τῶντι, τίς ἀμφιβάλλει περὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἀφ' οὗ ἀνακαλυφθῶσι διὰ νομίμου ἐπαγωγῆς, καὶ ἰδίως ἀφ' οὗ ἐπαληθευθῶσι διὰ τῆς πείρας; καὶ ποῖα ἤθελεν εἶσθαι ἡ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὰς παντοίας ἐπιστημονικὰς, τεχνολογικὰς καὶ βιομηχανικὰς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις, κατὰ τοὺς περὶ τοῦ μέλλοντος ὑπολογισμοὺς αὐτοῦ, ἐὰν δὲν εἶχε περὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως τὴν αὐτὴν βεβαιότητα ἣν ἔχει περὶ τῶν μαθηματικῶν ἀληθειῶν; καὶ διατί ὁ λόγος, ὅστις διὰ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ χορηγεῖ εἰς τὰς φυσικὰς οὐχ ἦττον ἢ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας τὴν πρὸς μὲν τῶν θεωριῶν αὐτῶν κατάλληλον μέθοδον, ἤθελεν ἔχει ἀσθενέστερον κύρος καὶ ἦττον ἰσχυρὰν βεβαιότητα κατὰ τὰς πρώτας ἢ κατὰ τὰς δευτέρας; Πᾶσα ἐννοια ἡ ἀρχὴ τοῦ λόγου μίξν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχει βεβαιότητα. Οὐδεὶς τῶν φιλοσόφων, οὐδ' αὐτὸς ὁ σκεπτικώτερος, ἀποβάλλει τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, καὶ τινες μάλιστα εἰς ταύτην ἀνάγουσι καὶ τὰς ἕτερας δύο, ἃς ἡμεῖς θεωροῦμεν διακεκριμένας, καὶ τοὶ ἀναποσπάστους ἀλλήλων. Ἡδυνάμεθα, ἐὰν τὰ ὄρια τοῦ παρόντος ὑπομνήματος τὸ ἐπέτρεπον, νὰ ἀπεδείξωμεν ὅτι ἡ ὑποτιθεμένη αὕτη ἀτέλεια τοῦ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ προήλθεν ἐξ ἧς εἶχεν ἀτελοῦς ἐννοίας τῆς ἐπαγωγῆς αὐτὸς ὁ πρῶτος καὶ μόνος καὶ ἀθάνατος τοῦ συλλογισμοῦ νομοθέτης, ὁ μέγιστος Σταγειρίτης. Καὶ τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐννοίας ταύτης ἡδυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὴν παρ' αὐτῷ ἀποκλειστικὴν πίστιν πρὸς μόνην τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Ἄλλὰ περὶ τούτων ἄλλοτε καὶ ἀλλαχού. Ἐὰν λοιπὸν ἡ εἰς ἀμφοτέρα τὰ μέγρι τοῦδε ἐξετασθέντα τμήματα τῶν ἀνθρωπίνων μαθήσεων ἐνεργοῦσα μέθοδος ἦναι τῆς αὐτῆς φύσεως, ἦναι τούτεστιν ἐφαρμογὴ λογικῶν τινῶν ἀρχῶν, κατὰ τί διαφέρουσι τὰ δύο τμήματα ταῦτα; διατί, ὡς βεβαιότεραι τῶν φυσικῶν ἐκλαμβάνονται αἱ μαθηματικαὶ θεωρίαι, διατί αἱ μαθηματικαὶ ἀρχαὶ οὐδέποτε ἐφαρμόζονται ἐπ' ἀκριβὲς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς φύσεως;

Εὐκόλος ἡ ἀπάντησις, καὶ πρὸς Ἰμᾶς περιττή. Τὸ ἀντικείμενον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ ὕλη καὶ οὐχὶ ἡ καθαρὰ νόησις, ὁ κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ φαινόμενα καὶ οὐχὶ ὁ λόγος καὶ αἱ ἐν αὐτῷ εἰλικρινεῖς ἐννοιαί, τὸ ποσὸν οἶον ὑπάρχει, οὐχὶ οἶον συλλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ λόγου, τὸ ποῖον πεπερασμένον, σχετικὸν, ἐνδεχόμενον, καὶ οὐχὶ ἀπειρον, ἀπόλυτον, ἀναγκαῖον. Ἄρα αἱ καθολικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι ἀρχαὶ τοῦ λόγου ἐφαρμοζόμεναι εἰς τὴν ἐνδεχομένην ὑπαρξίν τοῦ κόσμου καὶ οὐχὶ εἰς τὰς καθαρὰς ἐννοίας τοῦ λόγου, μεταλαμβάνουσιν ἐξ ἀνάγκης τοῦ ἐνδεχομένου τούτου, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἀποκαλύπτουσιν εἰς ἡμᾶς τοὺς νόμους τῆς φύσεως ὡς καθολικοὺς καὶ ἀναγκαῖους, ἀλλὰ μόνον ὡς γενικοὺς καὶ σταθεροὺς· οὐχ ἦττον ὁμῶς περὶ τῆς γενικότητος καὶ σταθερότητος ταύτης, τὴν αὐτὴν ἔχομεν βεβαιότητα ἣν καὶ περὶ τῆς μαθηματικῆς ἀληθείας· καὶ ἐὰν ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοῦ κόσμου τὸ ἐνδεχόμενον τῆς

υπάρξεώς του, ταυτίζονται: οί νόμοι αὐτοῦ μέ τοὺς μαθηματικούς νόμους, μέ τὰς μαθηματικὰς ἀρχάς, ἢ παραγωγὴ τῶν ὄντων μέ τὴν διὰ τοῦ συλλογισμοῦ ἐξαγωγήν τῶν ἐννοιῶν, καὶ ἡ διαλεκτικὴ τῆς φύσεως οὐδὲν ἕτερον γίνεται εἰμὴ αὐτὴ ἢ ἐν τῇ διανοίᾳ διαλεκτικὴ τοῦ λόγου. Ἀλλὰ τὰς πνευματικὰς τύπας δοξατίας ὕλαις δυνάμεσιν ἀποβάλλομεν καὶ ἀποκρούομεν. Ἄς ἐκδηλώσωμεν ἐν ταυτοῦτι ὅτι, εἴν ἢ ἐν ταῖς μαθηματικαῖς μέθοδοις ἦναι τῆς αὐτῆς λογικῆς φύσεως τῆς ἐν ταῖς φυσικοῖς, εἴν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἦναι τὸ εἶδος τῶν δύο μεγάλων τούτων πλάσματων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, διακρίρει ἐν ἐκαστέρῳ ἢ ὕλη, καθ' ὅσον τοῦ μὲν πρώτου ὕλη εἶναι καθαρὰί τινες ἐννοιαί, ἃς παρέχει ὁ λόγος· τοῦ δὲ δευτέρου, τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου, ἅτινα προκατροῦμεν, ἀρκεροῦμεν, γενικροῦμεν, ὑποβάλλομεν εἰς τὴν λογικὴν ἐννοιαν τῆς τάξεως, καὶ ἐξ ὧν ἐπαγόμεθα, διὰ τινος λογικῆς ἐργασίας, εἰς τὴν ἀνεκάλυψιν τῶν φυσικῶν νόμων. Ὡστε, εἴν ἢ μαθηματικὴ μέθοδος εἶναι ἐφαρμογὴ τοῦ λόγου ἐπὶ τινων λογικῶν ἐννοιῶν, ἢ φυσικὴ εἶναι ἐφαρμογὴ τοῦ λόγου εἰς τὰς ἐξωτερικὰς παρατηρήσεις.

Ἐν τρίτον τμήμα ὑπολείπεται ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν, ἃς ἠθικὰς ὀνομάζομεν, περὶ οὗ ἐπικαλοῦμαι ἡδὴ εἰρησικὴν περ' Ἰγῶν προσηλῆν.

Υ.

Καθὼς αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἔχουσι ἀντικείμενον τὴν ὕλικὴν φύσιν, ἐν ἣ καὶ τὸ ὕλικόν στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου περιλαμβάνεται, παρομοίως αἱ ἠθικαὶ λεγόμεναι ἔχουσι ἀντικείμενον ἐκεῖνο τοῦ ἀνθρώπου τὸ στοιχεῖον ὃ πνευματικὸν ὀνομάζεται, ὅπερ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς νοήσεως, ἡ ἔδρα τοῦ λόγου, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ αἷτιον πάσης ἠθικῆς ἐνεργείας. Αἱ ἠθικαὶ ἐπιστῆμαι ἰδίως ὑπάγονται εἰς τὸ κράτος τῆς φιλοσοφίας, εἴν ἢ φιλοσοφία οὐδὲν ἕτερον ἦναι εἰμὴ αὐτὴ ἢ θεωρία τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως. Τὸ εὐρύτατον τούτο παιδίον περιλαμβάνει τὴν μελέτην τῶν εὐγενεστέρων καὶ πολυτιμοτέρων δυνάμεων, τὴν ζήτησιν τῶν οὐσιωδεστέρων καὶ σημαντικωτέρων ἀληθειῶν, τὴν φύμισιν τῶν γλυκυτέρων αισθημάτων καὶ τῶν προτιμωτέρον συμφερόντων. Ὡπως δὴπατε δικαιρῶναι καὶ καταταχθῶναι αἱ ἠθικαὶ ἐπιστῆμαι, χωρεῖ ἐν αὐταῖς ἡ ἀνάλυσις τῶν νοητικῶν δυνάμεων, ἢ μελέτη τῆς σχέσεως τούτων πρὸς τὸ ἀληθὲς κατὰ τε τὴν εἴρεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀποδείξιν, πρὸς τὸ καλόν, κατὰ τε τὴν ἀντίληψιν καὶ ποιῆσιν αὐτοῦ διὰ τοῦ πνεύματος, ἢ θεωρία τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐξ οὗ ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ ἱστορικὸς, τούτέστι πᾶσα ἀνθρωπίνος νόσις, πᾶσα ἠθικὴ ἐνεργεια καὶ αὐτὸς ὁ ὕψιστος ὅρος πρὸς ὃν ταῖνοισιν ἀκατασχέτως καὶ εἰς ὃν μόνον ἐπαναπαύονται πρὸς τὴν θεῖαν αὐτῶν ἀρχὴν ἐπικνερχόμεναι, καὶ ἡ νόσις καὶ ἡ πράξις.

Τί κοινόν μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν τούτων ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τί κοινόν μεταξὺ αὐτῶν ὡς πρὸς τὴν μέθοδον; Κοινόν κέντρον καὶ κοινὴ ἐστία ἐξ ἧς εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πᾶσαι ἐξ ἴσου ἀπορρέουσιν, εἶναι αὐτὴ ἢ ἐνδοστάτη ὑπόστασις τοῦ ἀνθρωπίνου

όντος, ἢν πνεῦμα καλοῦμεν, αὐτὸ τὸ στοιχεῖον ὅπερ νοεῖ καὶ βούλεται καὶ ἐνεργεῖ, ὅπερ, καὶ τοι πεπερασμένον, συλλαμβάνει τὸ ἀπειρον, ἀνεκνευρίζει τὴν ἐκ τοῦ ἀπείρου κατχρωγὴν αὐτοῦ, καὶ τὸ ἀπειρον ἐπιποθεῖ, καὶ πρὸς τὸ ἀπειρον τείνει διὰ τοῦ νοεῖ, διὰ τῆς καρδίης, διὰ τῶν ἔργων. Ὁ ἠθικὸς κόσμος ἐρίσταται τοῦ ὕλικου ὡς ἰδανικόν· πάσης ἀληθείας καὶ καλλοσιῆς καὶ ἀγαθότητος, ὅπερ συλλαμβάνει ἀναπορεύτως τὸ πνεῦμα, ἀγκυρᾷ καὶ λατρεύει ἢ καρδίᾳ, διώκει ἀκαταπαύστως, καὶ διὰ μυρίων ἀγῶνων προσπαθεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ ἢ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐνεργεῖα τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἐπιστήμης, διὰ τῆς καλλιτεχνίας διὰ τῆς ἠθικότητος, καὶ πρὸ πάντων διὰ τῆς θρησκείας. Εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ αὐτῆς τῆς ὑποστάσεως καὶ πηγῆς αὐτῶν, ὃ ἐστίν, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς τοῦτο ἀνάγονται πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ λεγόμεναι μαθήσεις. Καὶ εἰ τούτο ἦναι οὐσιωδῶς τὸ ἀντικείμενον αὐτῶν, φανερόν, ὅτι τὸ ἀντικείμενον τούτο πρέπει νὰ ζητησῶμεν ἐντὸς ἡμῶν καὶ οὐχὶ ἐκτὸς, ἐν τῷ ἀνθρώπῳ κυρίως καὶ οὐχὶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἐν τῷ πνεύματι καὶ οὐχὶ ἐν τῇ φύσει, διότι τοῦ Θεοῦ τούτου ἰδανικὸν ἀτελεῖ καὶ σκιερὰ καὶ τῇ ὕλη ἀναμεμιγμένα ὁμοιώματα καθαρῶμεν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οἶονεῖ παχυλὰ καὶ ἀκομψα ἐκτυπώματα Θεοῦ τινὸς πρωτοτύπου. Ἄρα τὴν ὕλην τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν μόνη δύναται νὰ χορηγήτῃ ἢ ἐσωτερικὴ παρατήρησις, εἴν τὸ πνεῦμα γινώσκηται μόνον διὰ τοῦ πνεύματος, εἴν ἢ συνειδήσις τῶν ἐν ἡμῖν ἦναι ἀχώριστος πάσης νοητικῆς ἐνεργείας, αὐτόρωτος λογικῆς διαρωτίζουσα καὶ αὐτοῦς τοὺς ἐνδοτάτους μυχοὺς τῆς διανοίας. Καὶ αὐτοὶ αἱ τολμηρότεροι ὄντα λόγοι, αἱ περιφρονοῦντες καὶ χλευάζοντες τὴν ψυχολογικὴν λεγομένην μέθοδον, τὴν διὰ τῆς συνειδήσεως ἐσωτερικὴν παρατήρησιν, οἱ δὲ δυσχυρίζομενοι ὅτι διὰ τινος διαλεκτικῆς ἰσοδυναμούσης πρὸς τὴν μεγάλην διαλεκτικὴν τῆς φύσεως, διὰ τινος λογικῆς ἐξαγωγῆς, κατὰ τινος λογικοῦ τύπου γινόμενης, ἐξηγοῦσι τὴν ἐκ τοῦ ἀπείρου ἀπόρροισιν τῶν πεπερασμένων, τὴν φύσιν καὶ τοὺς νόμους τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ὁρμῶνται καὶ οὗτοι ἐκ τινος ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, διότι ἐκ τῆς συνειδήσεως (ἢ πύθην ἀλλοθεν) λαμβάνουσι καὶ τὴν ἐννοιαν τοῦ ἀπείρου, καὶ τὸν τύπον τῆς προβάσεως καὶ πραγματοποιήσεως αὐτοῦ διὰ τῶν πεπερασμένων. Ἄρα, οἰκισθήπατε λογικῆς, ἠθικῆς, μεταφυσικῆς θεωρίας, καθ' οἷονδῆπατε φιλοσοφικὸν σύστημα παρέχει τὴν ὕλην ἢ συνειδήσις, ἢ πολῦτιμος ἐκεῖνη δύναμις δι' ἧς ὁ ἀνθρώπος γίνεται θεωρὸς ἐαυτοῦ, μάρτυς ἀξιοπιστος καὶ ἀλάθροτος τῆς ἰδίας πνευματικῆς ἐνεργείας.

Ἄλλ' ἢ συνειδήσις εἶναι ἀχώριστος τοῦ λόγου. Ἄμα παρατηρήσωμεν, συλλογιζόμεθα ὃ λόγος ὡς διὰ πολλῶν ἄλλοτε ἀπεδείξαμεν, συμπλοκεῖ τὰς ἐκ τῆς ἀντιλήψεως ἐννοιας, ρυθμίζει τὴν ἀφαίρεσιν, τὴν σύζευξιν, τὴν μνήμην, παρέχει τὸν τέλειον τύπον τοῦ ἰδανικοῦ εἰς τὴν φαντασίαν, ὃ λόγος διωρῶναι διὰ τῆς ἐπαγωγῆς τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας ἐν τῷ κόσμῳ, θέτει τοὺς νόμους τοῦ συλλογίζεσθαι καὶ ἀποδεικνύειν,

ὑποστηρίζει καὶ κανονίζει τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν, ὁ λόγος ἐπιβάλλει εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν ἱερὴν καὶ ἀπαραβίαστον νόμον, ὁ λόγος ἐκ τοῦ ἠθικοῦ τούτου νόμου ἐξάγει τὸν πολιτικόν, καὶ τὴν πραγματοποιήσιν αὐτοῦ μελετᾷ καὶ ἐπαληθεύει ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπότητος· ἐπέκεινα δὲ καὶ ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου ὁ λόγος ἀναγνωρίζει τὸν παντοδύναμον, πάνσορον καὶ πανάγαθον ποιητὴν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου· ἀποδέχεται εὐσεβῶς τὴν θεῖαν ἀποκάλυψιν, καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτῆς προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ εἰς τοὺς μὴ εἰσέτι ἐλλαμπθέντας ὑπὸ τῶν αὐραίων αὐτῆς ἀπυγασμάτων. Ἄρα δὲν διαφέρουσι κατὰ τοῦτο αἱ ἠθικαὶ τῶν φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Μέθοδος αὐτῶν εἶναι ἐπίσης ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου οὐχὶ πλέον ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν παρατηρήσεων. Ἄρα δυνάμεθα, Κύριοι, μετὰ τινος τοῦλάχιστον πιθανότητος, νὰ συμπεράνωμεν ὅτι μία εἶναι ἡ μέθοδος, ὡς μία ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ νοῦσα αὐτὴν διάνοις. Διαφέρει ἡ ὕλη τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ δὲν διαφέρει τὸ εἶδος, ὁ λογικὸς τύπος· καθ' ὃν πάντα διατυπῶνται, καὶ τὸν τύπον τοῦτον παρέχει ὁ λόγος διὰ τῶν ἰδίων ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν. Καὶ κατὰ μὲν τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας, τὰς ἀρχὰς ταύτας ἐφαρμόζει ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐννοιῶν, κατὰ δὲ τὰς φυσικὰς, ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ κατὰ τὰς ἠθικὰς, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν παρατηρήσεων. Ἐκ τούτου δυνατόν νὰ μορφωθῇ καὶ γενικὸς πάσης ἐπιστημονικῆς μεθόδου ὅρισμός, καθ' ὃν ἡ μέθοδος ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ λόγου ἢ ἐπὶ τῶν ἰδίων ἐννοιῶν, ἢ ἐπὶ τῶν παρατηρουμένων ἐντὸς ἢ ἐκτὸς ἡμῶν γεγονότων.

Πολλὰς ἀναπτύξεις ἀπαιτεῖ ἡ ἐνδειξις τῶν ἰδιαιτέρων κανόνων ἐκάστης ἐπιστημονικῆς μεθόδου κατὰ μέρος, αἵτινες ἐκ τοῦ γενικοῦ τούτου ὁρισμοῦ πηγάζουσι, καὶ ἐν αὐτῷ περιλαμβάνονται, πολλὰς ἐπίσης ὁ ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου προκύπτων συμπύκνωσις τῶν περὶ μεθόδου θεωριῶν, ὡς τρεῖς ἐκ τῶν μεγίστων νόων ἐκκληροδότηται τῇ ἀνθρωπότητι, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Βάκων καὶ ὁ Καρτέσιος, καὶ οὐκ ὀλιγωτέρας τελευταῖον ἡ ἐκδηλώσις τῶν συνεπειῶν τῆς περὶ μεθόδου ταύτης θεωρίας καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς πάσας τὰς ἄλλας φιλοσοφικὰς διδασκαλίαις. Ἄλλ' ὑπὲρ τὸ δέον κατεχράσθη καὶ ὑμετέρως ἀνοχῆς καὶ τῆς εὐνοικῆς ὑμῶν ἀκροάσεως. Ἐάν δὲ ἐν τέλει μοι ἐπιτρέπετο νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν ἐπεικῆ Ἰμῶν κρίσιν περὶ τοῦ ἀσθενοῦς τούτου ὑπομνήματος, ἤθελον παρακαλέσθαι Ἰμᾶς νὰ παρατηρήσῃτε πῶς διὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἀνκαλύπτεται ἡ μεγάλη πνευματικὴ ἐνότης καὶ ἀρμονία δι' ἧς αἱ ἐννοιαὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου συνδέονται πρὸς ἀλλήλας χωρὶς νὰ ταυτίζονται. Ἐάν ὁ κόσμος εἶναι τὸ σύνολον τῶν πεπερασμένων ὄντων καὶ τῶν νόμων αὐτῶν, καὶ ἐάν μόνος ὁ λόγος, κατὰ τὴν ἡμετέραν θεωρίαν, ἦν πρὸ πολλοῦ ἤδη ὑπεθέσαμεν ὡς βᾶσιν τῆς ὅλης ἡμῶν διδασκαλίας, ἀποκαλύπτει ἡμῖν πλήρη τὴν ἐννοιαν τοῦ ὄντος καὶ τὸν νόμον αὐτοῦ, οὐδὲν παράδοξον ἐάν διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης πρὸ πάντων νοῶμεν καὶ ἐξη-

γοῦμεν τὸν κόσμον. Ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν λόγον τοῦ κόσμου, τὸ ὄν ἀντανανκλάται εἰς τὸ ὄν, ἢ τὸ ὄν ἔχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ συνειδήσιν ἐαυτοῦ καὶ γινώσιν τῶν ἄλλων ὄντων. Ἄνευ συνειδήσεως καὶ ἐλευθερίας ἐγκείμενος τῇ φύσει, ὁ λόγος τελειότερος καὶ ὑψηλότερος, φωτίζει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν συνειδήσιν, καὶ ἰθύνει τὴν ἐλευθερίαν του. Ἀλλὰ ὁ ἐν τῷ ἀτόμῳ λόγος εἶναι καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καὶ ὁ λόγος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐν τῷ κόσμῳ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναγγέλλει καὶ μαρτυρεῖ τὸν Θεῖον Λόγον, δι' οὗ ταῦτα πάντα ἐγένετο, καὶ ἐν τῷ ἢ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ χάρις καὶ ἡ δόξα. Ὁ λόγος ἀποδεικνύει τὸν ΛΟΓΟΝ, παρέχει τὸ πρῶτον καὶ κύριον αὐτῆς προσὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν, βυθίζει τὸν κόσμον, τὸν ἀνθρώπον, τὴν κοινωνίαν, τὴν ἱστορίαν, καὶ εἶναι ἡ ἀνωτάτη ἀψις τῆς μεγάλης πνευματικῆς ἐνότητος ἧς συνδέει ἀδελφικῶς, ἐν τῇ ταυτότητι τῆς ἀρχῆς, τῶν μέσων καὶ τοῦ προορισμοῦ, πᾶσιν τὴν ἀνθρωπότητα.

Διὰ τοῦτο, ὁ διηνεκῶς ἀτενίζων εἰς τὴν ἐνότητα ταύτην ἀνυψοῦται ἐξ ἀνάγκης ὑπεράνω τῶν διαφόρων καὶ ἐναντίων, τῶν συγχρούσεων καὶ ἀθλιότητων τοῦ κόσμου τούτου, εἰς ὃν ἀνήκει, ἐρ' οὐ ὡς σημεῖον μόλις διοράται, ἀλλ' οὐ εἶναι ὑπέρτερος, διότι τὸν ἐννοεῖ καὶ ἐξηγεῖ καὶ καθυποβάλλει· ἀνυψοῦται εἰς τὴν χώραν τῶν καθαρῶν ἰδεῶν, ἐν ἧ ὄυτε πάθη, οὐτε ἐριδές, οὐτε φθόνος, οὐτε μίσση, ἀλλὰ γαλήνη, καὶ ἀλήθεια καὶ δόξα, καὶ τὰ δεινὰ τοῦ βίου καὶ τὰς κακίας τῶν ἀνθρώπων βλέπει ὡς ὁμίχλην διασκοδαζόμενα καὶ παρερχόμενα πρὸ ποδῶν αὐτοῦ, καὶ ἐκείθεν, ἐκ τῆς ἀνωτάτης πηγῆς τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, καὶ πλησιέστερον ἱστάμενος τῆς οὐρανιας τῶν πάντων ἀρχῆς, ἐναγκαλιζέται τὸ πᾶν ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ μελετᾷ διὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀγάπης τὰς ἀράτους βουλὰς τοῦ Ὑψίστου, καὶ γίνεται τῆς θείας προνοίας ἐρμηνεύς καὶ λάτρης καὶ συνεργός. Καὶ, Κύριοι, δυνάμει τῆς πνευματικῆς ταύτης ἐνότητος ἀμοιβαίως ἐννοοῦμεθα, διδασκόμεθα, ἀγαπώμεθα, συζῶμεν καὶ συμπροσδεύομεν· δυνάμει τῆς ἐνότητος ταύτης συναισθητόμεθα πρὸς ἀλλήλους τὰ γλυκύτατα αἰσθήματα τῆς συμπαιθείας, τοῦ σεβασμοῦ, τῆς ἀγάπης, τῆς εὐγνωμοσύνης. Καὶ δὲν ἀμφισβῆσαι ὅτι γίνομαι κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην διερχόμενος τῆς διανοίας καὶ τῆς καρδίας πάντων ἡμῶν, ἐάν ἐν τέλει τοῦ λόγου προσφέρω τὴν ἐκφράσιν τῶν αἰσθημάτων ταύτων πρὸς τοὺς δύο κλεινοὺς καθηγητάς (α) οἵτινες ἐτίμησαν διὰ τῆς παρουσίας αὐτῶν τὴν σημερινὴν ἡμῶν συνεδρίασιν. Ἐκπροσωποῦντες τὰ δύο ζωτικώτερα στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ γράμματα καὶ τὴν πίστιν, τὸν ἀρχαῖον θεταρὸν τῆς προγονικῆς εὐκλείας καὶ τὸν ἐτι πολυτιμότερον τῆς θεοδιορήτου καὶ θεοστηρίτου Ὀρθοδόξου Ἐκκλησιαστικῆς ἀμρότεροι ἀπογολούμενοι ἀνεκδιήτως καὶ διὰ σοφῶν παραδόσεων καὶ δι' ἐμβριθῶν πονημάτων εἰς τὴν παρ' ἡμῖν ἀναγέννησιν τῶν φώτων καὶ κραταιασιν τῆς πίστεως, ἐδικαιῶντο νὰ λάβωσι παρ' ἡμῶν τὴν

(α) Οἱ κκ. Ἀρσένιος καὶ Κωνσταντῖνος.

ἐγκάρδιον ὑποδοχὴν ἦν ὁ τόπος ἐφιλοτιμήθη νὰ ταῖς προσφέρῃ. Καὶ μολονότι εἰς ἐξ αὐτῶν ἰδιαίτερα ἔχει δικαιώματα εἰς τὴν ἀνεξάλειπτον εὐγνωμοσύνην τῆς Ἑπτανήσου, ἃς μὴ διαιρέσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας ἡμῶν, εὐχόμενοι εἰς ἀμφοτέρους μετ' ἀδελφικῆς ἀγάπης βίον εὐδαίμονα καὶ μακρὸν καὶ αἰσιον τέρμα τῶν πολυστῶν αὐτῶν ἀγώνων.

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

ἐν ἔτει 1716.

(Τέλος. Ὁρε Φυλλάδ. 273.)

— 000 —

Ἐν τοσοῦτῳ ἤκούοντο ἐν τῷ Τουρκικῷ στρατῷ ἀλαλαγμοί, κραυγαί, ἤχοι σαλπίγγων καὶ τυμπάνων, καὶ συνεχεῖς ἐκπυροσκοροτήσεις, αἵτινες ἐδήλουν βεβαίως ὅτι ἔτοιμοι ἦσαν οἱ βάρβαροι νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τῆς πόλεως. Διθέντος πρὸς ἐφοδον σημείου, οἱ ὀθωμανοὶ, τὸ λυκαυγὲς τῆς 19 Αὐγούστου Ἐ. Ν. ἡμέραν ἀξιωμανημένον ἐν τῇ Κερκυραϊκῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τοῖς χρονικοῖς τῶν στρατιωτικῶν κατορθωμάτων, ὤρμησαν ξιφίρεις κατὰ τοῦ περιφράγματος τῆς πόλεως καὶ κατὰ τοῦ προφράγματος τοῦ Νέου φρουρίου. Ἀμέσως ἤρχισε ζωηρότατος κανονοβολισμὸς ἐφ' ὅλων τῶν μερῶν τῆς πόλεως. Ἐκ τῶν δυνατῶν καὶ συνεχῶν πυροβολισμῶν ἐσεῖστο ἡ πόλις ἅπασα, ὁ δὲ καπνὸς τῶν τηλεβόλων καὶ βομβορῥιπτῶν σχηματισθεὶς ὡς τι μέλαν νέφος ἐκάλυπτε τὴν πόλιν. Ἡ φρουρὰ τοῦ περιφράγματος καὶ τοῦ προφράγματος γενναίως ἀντέστη εἰς τὴν ὀρμὴν τῶν ἐφορμούντων Τούρκων, μάλιστα δὲ κατὰ πρῶτον ἀπέκρουσεν αὐτούς. Ἐφορμησάντων ὁμῶς αὐτῶν ἰσχυροτέρων καὶ πατούντων ἐπὶ τῶν πτωμάτων τῶν συναδέλφων ὡς ἂν ἐπάτουσαν ἐπὶ λίθων, ἡ φρουρὰ κατελήφθη ὑπὸ φόβου καὶ ἐτράπη εἰς φυγὴν. Εἰσελθόντες οἱ Τούρκοι καὶ κατασφάζαντες τὴν φρουρὰν ὤρμησαν κατὰ τοῦ Νέου φρουρίου, φέροντες κλίμακας, σχοινία καὶ μηχανὰς ὅπως ἀνέλθωσιν, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν γενναίως. Ἐν τῇ αἱματηρᾷ ταύτῃ ἐφόδῳ πλείστοι πολῖται διακρίθησαν ἐν οἷς καὶ Νικόλαος ὁ Βούλγαρις (1). Τὴν ἀκρατον τῶν Τούρκων ὀρμὴν δὲν ἀνεχαίτιζον οὔτε οἱ μεγάλοι λίθοι, οὔτε τὸ ζέον ἔλαιον καὶ ὕδωρ ὅπερ οἱ πολιορκούμενοι ἐρρίπτον ἐπ' αὐτῶν· ἐπροχώρουν οὔτοι τοσοῦτον ὥστε ἐκυρίευσαν καὶ τὸ τεῖχος τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου. Ταῦτα βλέπων ὁ στρατάρχης ἐδραμεν ὅπως συλλέξῃ τὴν φεύγουσαν φρουρὰν, καὶ διὰ ἐνθουσια

(1) Τῇ 18 Σεπτεμβρίου 1716 πιστοποιητικὸν τοῦ στρατάρχου Σχυλεμβουργίου, καὶ ἕτερον τῇ 15 Δεκεμβρίου 1716 τοῦ Γενικοῦ Καπιτάνου Πισάνη, δι' ὧν μαρτυρεῖται ὅτι Νικόλαος ὁ Βούλγαρις, υἱὸς τοῦ Πρωτοπαπᾶ, διεκρίθη εἰς τοὺς προμαχῶνας τοῦ Σαρανδάρη, τῶν Τριῶν Πηγαζίων καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τὸ Νέον φρούριον αἱματηρᾷ ἐξόδῳ.

στικῶν λόγων ἠδυνήθη νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὴν εἰς τὸ πρόφραγμα ὅπως κυριεύτῃ αὐτὸ δι' οἰασθήποτε θυσίας. Διέταξεν ὁμῶς τὸν συνταγματάρχην Πάκμορα, ὃν εἶχε πέμψει προηγουμένως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς τοῦ Νέου φρουρίου, νὰ ρίπτῃ σφαίρας, βομβίδας καὶ ἄλλας κεκαυμένας ὕλας ἐπὶ τῶν ἐχθρῶν, προσέτι δὲ διέταξεν ἐν σῶμα Ἑλλήνων, τὸ ὅποιον ἐφρούρει τὸν προμαχῶνα Σαρανδάρη καὶ διὰ τοῦ συνεχοῦς καὶ εὐστόχου πυροβολισμοῦ του κατώρθωσε νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Τούρκους νὰ κατέλθωσι τοῦ προφράγματος, νὰ τὸν συναπαντήσῃ εἰς τὴν τάφρον ὅπως τὸν βοηθήσῃ εἰς τὴν προσβολήν. Ἐμφανισθέντος τοῦ στρατάρχου μετὰ τῆς φρουρᾶς εἰς τὸ πρόφραγμα ἤρχισαν οἱ Τούρκοι κατ' αὐτοῦ ζωηρὸν πῦρ. Πολλάκις ἀπεκρούσθη καὶ πάντοτε ὡς λέων ὄρμα κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Μετὰ πεισματώδη δὲ πάλιν εἰσῆλθε τέλος πάντων ἡ φρουρὰ εἰς τὸ πρόφραγμα, καὶ ἄλλους μὲν ἐπλήγωσεν, ἄλλους ἐρρίψε καταθραύσασα τοὺς πίδακας, τὰς χεῖρας ἢ τὰς κεφαλὰς. Ἡ ἦττα αὕτη τῶν Τούρκων ἐνεθάρρυνε μεγάλως τὴν φρουρὰν, ἣτις ἀνέκτισε καὶ τὸ τεῖχος τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου. Ἐν τούτοις οἱ φρουροῦντες τὸν προμαχῶνα Σαρανδάρη καρτερικῶς ἀπέκρουον τοὺς ἐφορμούντας. Τρεῖς ἐφώρμησαν οἱ ἐχθροὶ ἐπὶ τοῦ προμαχῶνος τούτου, καὶ τρεῖς ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλης βλάβης. Κατὰ τὴν τελευταίαν ὁμῶς ἐφοδον ἠδυνήθησαν τινες τῶν Γενιτζάρων ν' ἀνέλθωσι μέχρι τοῦ χείλους τοῦ προμαχῶνος, προσπαθούντες νὰ ἐμπήξωσι τὰς σημαίας των, ἀλλ' αὐθωρεὶ κατεκερματίσθησαν παρὰ τῶν ἀνδρείων φρουρῶν (1). Βλέπων ὁ στρατάρχης τὴν ἀκρατον τῶν Τούρκων ἐπιμονὴν εἰς τὸ νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν δι' οἰασθήποτε θυσίας, καὶ γνωρίζων ὅτι οἱ πολιορκούμενοι εἶχον ἀπαυδήσει, πολεμοῦντες ἐπὶ ἐξ ὀλοκλήρους ὥρας, ἔκρινε ἀναγκαῖον νὰ ἐξέλθῃ τῆς πόλεως καὶ κρύφα νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Συλλέξας ὀκτακοσίους ἐκ τῶν τολμηροτέρων καὶ ἐμπειροτέρων στρατιωτῶν ἐξῆλθε τῆς πύλης Ραϊμόνδη, καὶ ἐπέπεσεν αἰφνιδίως κατὰ τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες κατὰ πρῶτον ἀντεστάθησαν, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Ἐγκατέλειψαν δὲ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν πολιορκουμένων εἴκοσι σημαίας καὶ τρισχιλίους νεκρούς. Ἡ ἐξοδος αὕτη τοῦ στρατάρχου Σχυλεμβουργίου ἔσωσε τὴν Κέρκυραν.

Ἐκτὸς ὁμῶς τῶν παθημάτων τούτων καὶ ἐτέρων ἄτινα οἱ Τούρκοι ὑπέστησαν παρὰ τῆς φρουρᾶς, ἐπέπρωτο νὰ ὑποστῶσιν ἐτι δεινότερα.

Τὴν ἐπαύριον τῆς ἐξόδου καθαρὸς καὶ διαυγὴς ἦτον ὁ γλαυκὸς τῆς Κερκύρας οὐρανός, ὁ δὲ ἥλιος ὅστις εἶχεν ἤδη ἀνατείλει διέχεε τὰς χρυσαῖς αὐτοῦ ἀκτίνας, δι' ὧν κατεφαίνετο καθαρώτερον ἢ ἐρημίωσις καὶ ἡ καταστροφή τῆς Κερκύρας. Αἰφνης ὁ καθαρὸς οὐρανὸς ἐνεφελώθη, καὶ πέραν τῆς Στερεᾶς ἤκούοντο ὑπόκωφοι κρότοι ἀστραπῶν καὶ βροντῶν προμη-

(1) Ἐνεκα τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας ἀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι κατὰ τὰς ἐφοδούς τοῦ προμαχῶνος Σαρανδάρη διεκρίθησαν καὶ πολλοὶ Ἰουδαῖοι, οἵτινες διὰ λεθῆτων ἐρρίπτον ζεῖον ἔλαιον ἐπὶ τῶν Τούρκων.